

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	7
1. Вивчаючи порожній океан.....	15
2. Три першовідкривачі.....	21
3. Іспанський світ.....	27
4. Великий південний континент.....	43
5. Людина з покликанням.....	51
6. Голландська інтерлюдія.....	63
7. Пірати та їхнє кодло.....	75
8. У гру вступають письменники.....	87
9. Вичищаючи карту.....	101
10. Великий мореплавець.....	119
11. Північно-Західний прохід.....	139
12. Розсіяння островів.....	163
13. Затоплений континент.....	175
14. Океан художніх вигадок.....	185
<i>Іменний покажчик</i>	202
<i>Про автора</i>	207

Передмова

Історія мореплавства й географічних відкриттів сповнена таємниць і суперечностей. На спробах людини опанувати своє власне та навколишнє середовище завжди позначалася її уява. Крізь віки повсякденні труднощі, страх перед похмурим та небезпечним майбутнім і надія на виживання змушували її мріяти про кращий світ, родючішу землю, більш спокійне та мирне життя. Як співається в пісні, «Деся понад веселкою...» мають бути більш щасливі й безпечні краї.

Кожне покоління завжди будує власні мрії на здобутках або невдачах попереднього. Мандрівник, що збирається в дорогу, байдуже землею чи морем, бере із собою невидимий багаж знань, успадкований від старших поколінь. І, звісно, він має при собі свої власні сподівання.

Але чи можна покладатися на ці знання? Чи справді святий Брендан, ірландський ченець, відкрив Америку? Чи дійсно він вирушив крізь Північну Атлантику на шкіряному човні, оминув Ісландію та досягнув узбережжя Північної Америки? І чому він вирушив у подорож, коли йому вже, ймовірно, було за шістьдесят? Як свідчать легенди, він шукав Землю Обітовану.

Його вояж містить усі складові, характерні для ранніх подорожей. Палке бажання здійснити відкриття (байдуже, на честь собі чи на благо іншим), рятувати душі невірних і загалом поглиблювати свої знання. Вони увінчувалися відкриттями дивних місць, сповнених таємниць і легенд, у які наступні покоління будуть змушені вірити, не маючи змоги самотужки пересвідчитися в їхньому існуванні. У випадку Брендана йдеться про Саргасове море та низку островів, один з яких виявився велетенською сплячою рибою. І все це збереглося та знайшло свій відбиток у відомому творі «*Navigatio Sancti Brendani*» («Подорож святого Брендана»).

Розповіді, в яких описували й переказували подорожі, а також аналіз і ймовірні перебільшення справжніх досягнень – все це грало важливу роль в історії мореплавства. Вони складаються з історій чи легенд про таємничі землі, нині зниклі загадкові острови, утопії, де рід людський зумів створити ідеальне суспільство, чи антиутопії, де людство описується з найгіршої сторони.

Загадковий світ, що оточував жителів Європи, Африки та Азії, раптово розширився, коли свою подорож здійснив Христофор Колумб – він першим відкрив новий континент, який сам вважав частиною Азії. Потім іспанець Бальбоа перетнув Панамський перешийок і відкрив величезний океан, що згодом почав зватися Тихим і став джерелом настільки великих сподівань і небезпек, що історія світу змінилася назавжди. Ніхто не мав спокою, поки цей океан лишався недослідженим.

Безліч моряків пройнуть крізь фізичні й душевні страждання та агонії, помираючи від цинги чи інших тяжких хвороб, до останнього дня живучи вірою в існування якоїсь далекої землі. Це могло принести їм славу і статки, врятувати їхні та чужі душі або збагатити імперію їхнього суверена. Але більшість часу навколо них був лише безмежний океан, цей таємничий невблаганий ворог, який час від часу вибухав низкою шалених, гнівних і руйнівних штормів.

Невдачам у відкриттях зазвичай знаходили пояснення. Якщо розшукуваний острів чи землю знайти не вдалося, це пояснювалось неточністю в описах попередників, або стихійним лихом – як-от землетрус чи якась інша катастрофа, що в підсумку вкрила їх водами. І це стосується не лише Тихого океану. Наприклад, кажуть, що у Бретані пішло під воду місто Іс, і, якщо вірити старим легендам, його досі можна побачити раз на сім років під час відпливу в ніч напередодні Різдва. Дехто стверджує, що в тиху ніч, знову ж таки під час відпливу, можна у тиші розчути легке відлуння дзвонів тамтешньої церкви. І все це так глибоко вросло у місцеву міфологію, що бретонські націоналісти навіть склали афоризм: «Коли Іс знову постане, Париж почне тонути».

З плином часу ці міфи переказували й аналізували, і те ж траплялося з подорожами різноманітних мандрівників і дослідників, які дали нам змогу вивчати та намагатися зрозуміти світ, у якому ми живемо. Історія Тихоокеанського регіону розпочалася дещо пізніше, адже він лежав далеко від Європи, де філософи, географи та картографи прагнули вибудувати цілісну картину світу.

Міфічні історії ширилися тихоокеанськими узбережжями Азії та Америки, а також на розсипах тамтешніх островів. Їх аналізували, збирали до купи та тлумачили як частину людських спроб осмислити, як формувався світ разом із його цивілізаційним розмаїттям, котре, як і всюди, присутнє в Тихому океані. Розповіді, звіти та щоденники мореплавців передруковували, коментували й обговорювали. Постаті мандрівників, зіткнення культур, зміни, що відбувались у локальних традиціях унаслідок втручання європейців, підсумкова колонізація та перетворення, зумовлені рішенням корінних народів захищати власну культуру, постколоніалізм, роль християнських місіонерів та інших людей у появі подібних змін постійно ставали темами літературних творів. Це породило величезні обсяги письмових джерел, які поповнюються і сьогодні мірою розвитку нових напрямів досліджень.

У цій книжці наведено огляд вірувань і сподівань, які підбивали деяких мореплавців вирушити у великий океан. Сьогодні, в добу високих технологій, засобів радіопередачі та гідролокації, електронних приладів на будь-який смак, миттєвої комунікації з усім світом, доволі складно уявити, що значить піти в кругосвітнє плавання двісті чи триста років тому. Кораблі були невеличкими суднами, загромадженими людьми, тваринами та провіантом. Тісні каюти, більшість з яких були розміром із шафу, відводилися для керівного складу та вчених, якщо такі брали участь у подорожі. Матроси спали переважно у мотузкових гамаках, розтягнутих між двома гачками, використовуючи їх по черзі: замість попередньої зміни йшла спати наступна, і так далі. Повітря під палубою було настільки тяжким, нескінченно вологим та сповненим смородом гнилої їжі та сечі, що нерідко вони віддавали перевагу сну у закутку палуби на мотузкових мотках або шматках старої парусини. А хворі під палубами ходили під себе, спускаючи власний сморід на шмаття гнилої тканини та брудної соломи, де й вмирали від цинги чи гангрени.

За часів, коли про консерви й холодильники ще не чули, зберігати їжу було значно складніше. Живу худобу, як-от корів чи свиней, тримали на палубі у тимчасових вольєрах, та різали по одній, коли виникала потреба, а вона виникала швидко. Борошно й сушені овочі, які тримали у трюмі, псували хробаки, таргани, миші й пацюки, що množилися та заповнювали корабель, поки не перетворювалися на частину дієти моряків – з них робили помії, які згодом ставали головною стравою у їхньому раціоні. У портах

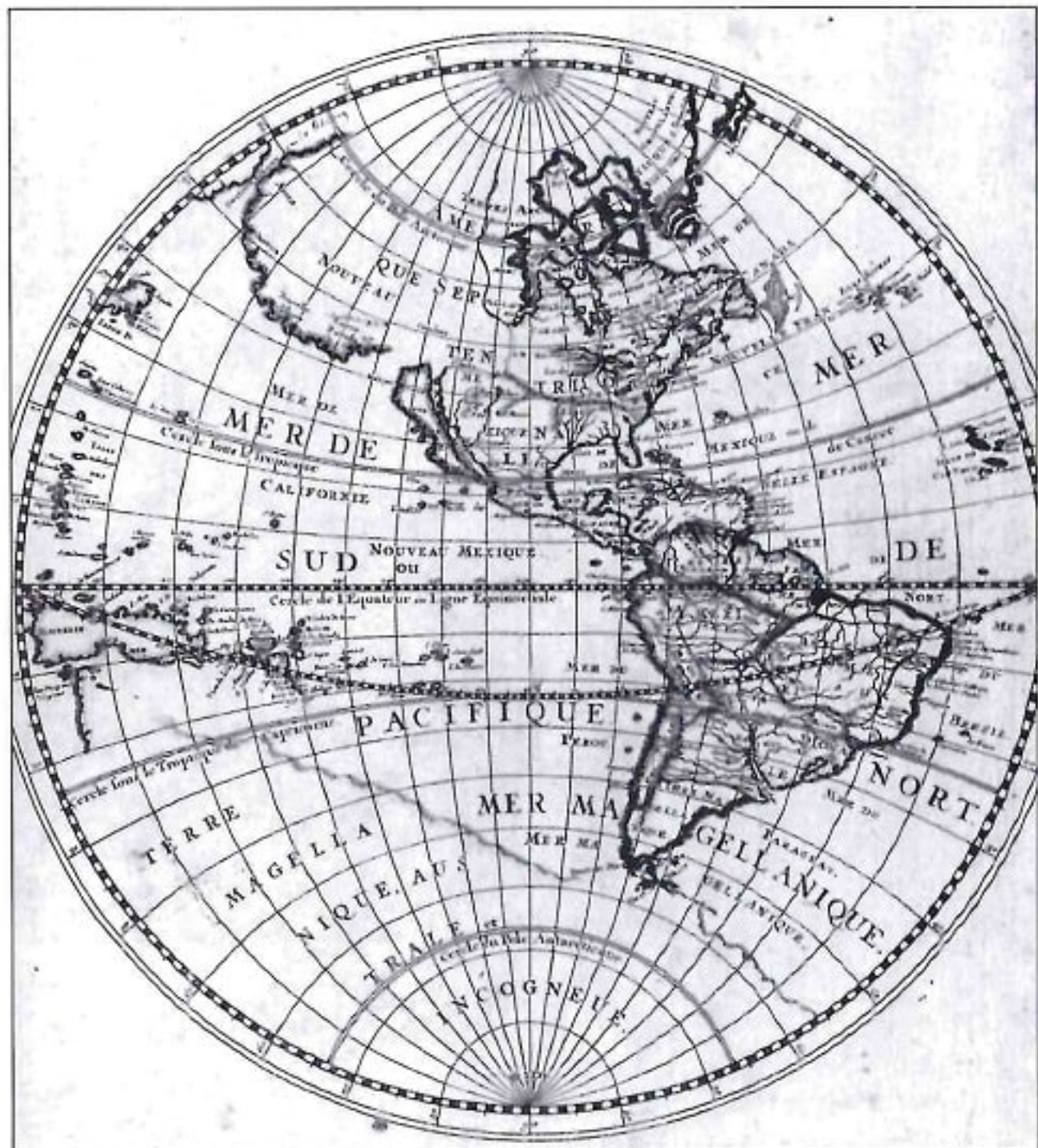
тимчасового перебування чи просто у прибережних бухтах, якщо такі знаходили, можна було подибати свіжі їстівні запаси, а на-самперед – свіжу питну воду. Впродовж тривалого часу причину цинги – жахливої хвороби, зумовленої браком вітаміну С, вбачали в брудному повітрі з-під палуби (що уподібнювали повітрю, яким дихали в'язні у підземних камерах), а також у загальній нестачі «сухопутного повітря». Отже, ці нехай і короткі зупинки робилися, щоб дати людям змогу зійти на берег і подихати свіжим повітрям, нерідко сповненим пахощами екзотичних рослин і квітів. Це була для них велика розрада, і це зіграло неабияку роль у формуванні образу далеких «екзотичних» країн.

Подібні зупинки завжди заохочувалися керівництвом екіпажу, адже так вони могли з'ясувати своє місцеперебування, орієнтуючись по сонцю та місяцю. Невизначеність супроводжувала весь їхній маршрут, щойно порт або стартова точка зникали за небосхилом. Аби не збитися з курсу, вони кілька разів на день збирали покази, порівнювали розрахунки колег зі своїми власними та доповнювали записами бортовий журнал. Вони працювали на палубі, яку неперервно хитало, що робило їхню роботу складною та дратівливою, особливо коли небо затьмарювалось і починався шторм. На додачу морські течії, силу і стійкість яких було складно оцінити, збивали їх з курсу. Як наслідок, їхні розрахунки нерідко були хибними, і ці помилки щодня накопичувалися, позаяк розрахунки кожного дня доводилося робити, спираючись на вчорашні дані. Тому мореплавці завжди були раді можливості провести свої спостереження з суходолу. Інколи вони навіть створювали імпровізовані обсерваторії. Після цього вони могли скористатися картами, щоб проаналізувати та спробувати скоригувати свій курс, а також з'ясувати, чи прибилися вони до землі, що, як-не-як, вже позначена на картах, або ж вони здійснили нове відкриття. На жаль, їхні оцінки часто були вкрай приблизними через накопичені попередні помилки та неточність карт. Тож їхні записи та звіти перед керівництвом містили купу похибок і лише поглиблювали помилки попередників.

Згодом географи та картографи ретельно вивчатимуть їхні роботи, намагаючись поєднати ці свідчення з власними мізерними знаннями про регіон. А тим часом у своїх рідних портах, тавернах чи на ринках моряки залюбки хизувалися перед випадковою публікою звершеннями та великими відкриттями, які вони здійснили десь далеко-далеко. Їхні розповіді про екзотичні острови, тамтешні

насолоди та знайдені багатства ставали все віддаленішими від дійсності мірою того, як слухачі щоразу наповнювали їхні чарки. Деякі з цих історій розвінчувались як дурниці, якщо їх чули географи, але значною мірою їх приймали на віру і це викривляло сформовану географами картину. А серед тих, до кого долинали ці історії, траплялися письменники, які використовували їх у своїх художніх творах або розповідях, що їх читачі сприймали за чисту правду. Це були попередники сучасних журналістів і белетристів. Але вони створили заплутаний світ, який підбурював людей шукати посеред великого океану місця, яких насправді не існує. Минуло багато років, перш ніж з'явилася можливість накреслити об'єктивні та надійні карти. Це був повільний процес, який коштував багатьох життів і безлічі зруйнованих сподівань.

У цій книжці висвітлюються пошуки ось таких небувалих або неможливих світів посеред Тихого океану. У ній згадуються численні стародавні міфи і легенди, які створювали та відроджували ранні мореплавці. Вони спліталися з вірою, яка надихала людей на подорожі, зокрема, іспанців, що сподівалися християнізувати або завоювати жителів цих віддалених місць. І мірою того як тихоокеанський світ ставав дедалі знанішим і про нього говорили в Європі, ці вірування, ці свідчення, ці історії ставали рушійною силою для таких рішучих і ретельних дослідників, як Джеймс Кук. А за лаштунками у цей же час невпинно працювали науковці й картографи, а також письменники, які натхненно, подекуди надміру, задовольняли цікавість читацького загалу своїх країн, що невпинно збільшувався.

Попередні сторінки: У 1570 році Абрагам Ортеліус опублікував карту світу «Theatris Orbis Terrarum», на якій зображений величезний невідомий південний континент

Угорі: Вісімдесят років по тому французький картограф Нікола Сансон все ще зображав цей величезний невідомий материк з незрозумілою береговою лінією, а на півночі він розмістив імовірний Північно-Західний прохід

1

Вивчаючи порожній океан

Минають дні, і кожен день одне,
Нудна води розтрата.

Роберт Сауті. *Медок*

З давніх-давен людьми керувала допитливість і жага до відкриттів: що там приховується за пагорбом, за річкою, за пасмом гір або за морем. Нерідко основним рушієм був пошук харчів чи нових земель, а інколи – потреба втекти від ворожого наступу. Але ці самі сили діяли у царстві тварин, а ось чиста допитливість, потреба у знаннях набували ваги лише мірою розвитку людського суспільства. Ці пошуки увінчувалися відкриттями, але відкриття не мають жодної цінності для людства, допоки відкривач не повернеться, аби поділитися новими знаннями з ближніми. Людина прагне дізнатися більше про світ, у якому живе, і кожен першовідкривач, повертаючись до рідного краю, робить свій внесок у накопичення та розвиток людського знання.

Як свого часу зазначив Джон Біглгол, автор «Відкриття Тихого океану»: «У кожному великому відкривачеві містяться дві пристрасті – жага бачити та жага розповідати»¹. З плином століть чисельність першовідкривачів постійно зростала. На великих континентах можна було багато чого дослідити, але найбільшим серед усіх викликів лишалося море. Спостерігачеві воно здавалося безкраїм. Ті, хто надто пускався берега, чи то втрапивши у пастку власної необачності, чи то ставши жертвою раптового шторму, просто зникали. Не дивно, що серед людей, які живуть поряд із морем, ходять безліч легенд, пронизаних страхом і безвісністю. У всякого моря є свої боги й почвари. Вони можуть бути прихильними до

¹ J.C. Beaglehole, *The Exploration of the Pacific*, London, 1966, p. 3.